

J. A. Huisman, Plaatsnamen in de Gelderse Vallei. In: Mededelingen van de Vereniging voor naamkunde te Leuven en de Commissie voor naamkunde te Amsterdam 37, 1961, afl. 3-4, blz. 134-145.

De deels op gelders, deels op utrechts gebied gelegen Gelderse Vallei is, zoals de geologie geleidelijk aan duidelijk heeft gemaakt, een verlengstuk van het Maasdal in Noord-Limburg, vóórdat de Maas (evenals Rijn en Schelde) zich uit haar oorspronkelijk noordelijk-gerichte loop in westelijke richting boog. Als later de vallei droog komt te liggen, ontwikkelt er zich laag veen, dat in de late middeleeuwen, voornamelijk door toedoen van de bisschoppen van Utrecht, ontgonnen wordt. Vooral in het zuiden vindt men dan ook verschillende namen (Veeneind, Ederveen, Veenendaal) die daarop wijzen. De Bisschop Davidgrift, ook wel Grebbe genoemd, wijst eveneens op ontginning. Ook andere veennamen als Walderveen, Hooglanderveen, Nijkerkerveen behoren bij deze groep. Prof. Huisman bespreekt verder met *laar* (bosweide), *horst* (met struikgewas begroeide terreinverheffing), *haar* (begroeide hoogterug) samengestelde namen van boerderijen, buurtschappen enz. Hamersveld heeft niet te maken met Amer = Eem, maar zal van een persoonsnaam zijn afgeleid. Een zuidelijker gelocaliseerde groep namen heeft het bestanddeel *woud*. Aan de randen van het land van Amersfoort komen de namen op *-schoten* voor, teruggaande op een afgeschoten of afgepaalde omheining, b.v. Ilen(gst)schoten. Het zijn slechts enkele voorbeelden van toponiemen in deze interessante studie behandeld. Curieus zal menigeen vinden, dat De Treck eigenlijk een der vele eik-namen is in die streek en verder in de provincie. Uit (een verondersteld) Ter-Eke is Treck gegroeid, dat, toen de naam ondoorzichtig werd, van een nieuw lidwoord werd voorzien: De Treck. Het artikel laat zich niet verder resumeren. Belangstellenden worden er gaarne naar verwezen. v. C.

KLEINE MEDEDELINGEN

WETENSWAARDIGHEDEN VAN COTHEN

Aan alle gezinnen in de gemeente Cothen is onlangs een geschrift uitgereikt, dat blijkens het omslag „Enkele wetenswaardigheden van de gemeente Cothen” verschaft. De gemeentesecretaris van Cothen, de heer Th. J. G. Mocking, is de samensteller van deze publicatie.

Inderdaad bevat het geschrift een overvloed van gegevens aangaande gemeentelijke instellingen, verenigingen, scholen enz. van Cothen. De blijvende waarde van het geschrift zit echter in de vermelding van wat historische gegevens. Daarom zijn we dankbaar dat het in alle huizen te Cothen terecht is gekomen. Hoe zal men de mensen kunnen versterken in de liefde voor hun dorp als zij van de dorpshistorie te weinig afweten.

Een populair overzicht betreffende de geschiedenis van Cothen, een bijdrage over het kasteel Rijnstein, enkele bijzonderheden over het gemeentewapen en voorts naamlijsten van burgemeesters, secretarissen, wethouders, raadsleden, pastoors, kapelaans en predikanten van Cothen treft men in dit geschrift aan.

Burgemeester C. B. Kentie voorzag deze publicatie van een inleidend woord, waarbij hij de hoop uitsprak, dat de gemeentelijke zelfstandigheid van Cothen onaangetaast zal blijven. de J.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

VIJF EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 5 / MEI 1962

EXCURSIE NAAR DE TENTOONSTELLING „HET LEVEND ERFDEEL”

In het najaar van 1961 is in het Bouwcentrum te Rotterdam een tentoonstelling gehouden ter ere van het vijftigjarig bestaan van de Bond Heemschut, getiteld: „Het Levend Erfdeel”.

Een groot deel van het daar geëxposeerde materiaal gaat nu als reizende tentoonstelling door het land.

Op initiatief van de stichting „Het Utrechts Monumenten Fonds” wordt de collectie tot en met 2 juni in Utrecht opgesteld en wel in de Sint Michaëlskapel van de Domtoren. Zij is daar vrij toegankelijk voor iedere torenbezoeker.

Voor leden van Oud-Utrecht wordt op zaterdag 19 mei een speciale rondleiding met toelichting gehouden.

Tevens zal de „Kloostergang” van de Dom, waarvan de restauratie juist is voltooid, bezichtigd worden. Hierbij zal dr. D. P. R. A. Bouvy een toelichting geven op de voorstellingen uit het leven van Sint Maarten, welke voorkomen op de gebeeldhouwde tympaanvullingen. Deze laatste zijn bij de restauratie elk vernieuwd.

De deelnemers worden verzocht zich om 2 uur te verzamelen in de zo genaamde Flora's Hof achter de Domtoren (toegankelijk vanaf het Damplein en via de poort in de Servetstraat).

Prijs, inclusief thee, f 0,70. Kaarten verkrijgbaar bij de Ned. Handelsmaatschappij, Janskerkhof 12, Utrecht. Desgewenst schriftelijk bestellen door storting op gironummer 575520 ten name van de penningmeester van Oud-Utrecht.

Tevens delen wij u vast mede, dat de buiten-excursie zal plaats vinden op 30 juni. Nadere mededelingen volgen in het juninummer van het maandblad.

Namens het bestuur:

Ir. J. D. M. BARDET, voorzitter.

Ir. C. L. TEMMINCK GROLL, secretaris.

Spoedig daarop ging men ook over tot verkoop van gronden die eertijds tot de gemene gronden hadden behoord. Schout en schepenen werden hiertoe geautoriseerd door de buren (Soestenaars), na gehouden buurspraak. Meestal betrof het een perceeltje grond, dat reeds in bezit was genomen en waarop een getimmerte (huisje of schuur) was gebouwd.

Langzamerhand werden stukken grond aan het gezamenlijk gebruik onttrokken en verzeen er huisjes op de meentgronden, waartoe de brink behoorde. Op 21 maart 1593 werd bepaald, dat Gijsbert Alpherss. c.a." op die gemeente aan de Bovenboom opt Cort Eyndt bij den Bovenwegh een huysken sal moegen timmeren." Dit huisje staat niet op de Brink, maar in de buurt van de tegenwoordige Ferdinand Huycklaan, waar de toestand precies zo was als op de Brink. De Bovenweg is de huidige Torenstraat, die vroeger Dood- of Bovenweg werd genoemd. Waar dit huisje precies moet hebben gestaan is niet vast te stellen, daar wij al schreven, dat het Kort End geen weg was, maar een buurtschap. Bij de dood van de langst levende der echtgenoten zou het huisje moeten worden afgebroken „ende die gront sal alsdan wederom tot meente mociten blijven leggen."

Omstreeks 1612 besloten de buren de brink wederom te verhuuren en de huurpenningen te gebruiken voor een aflossing van „deselve gemeente." Er werd evenwel bij geconditioneerd, dat wanneer alle plaggen daarvan verkocht waren, dezelfde Brink „ten Profijte van de gemeene buyren" zal blijven liggen en „yder ingeseten en gemeen buyrman van voor meent met beesten en peerden ofte anders gebruyckt te worden." De Brink zou aan verschillende perceeltjes verpacht worden voor de tijd van drie jaren. Na afloop hiervan, wanneer men in die tijd de gehele Brink had afgeplagd, zou deze in z'n geheel kunnen worden verhuurd, wat dan eveneens voor drie jaren zou geschieden. Daarna zouden de oude collectiviteiten der buren weer haar rechten kunnen laten gelden.

In 1649 beginnen de verpachtingen van deze brinkgronden. Telkens worden er zeventien blokken verhuurd. In de buurmeestersrekeningen lopende van 1684 tot 1687, troffen wij onder de post inkomsten deze aan.⁹⁾

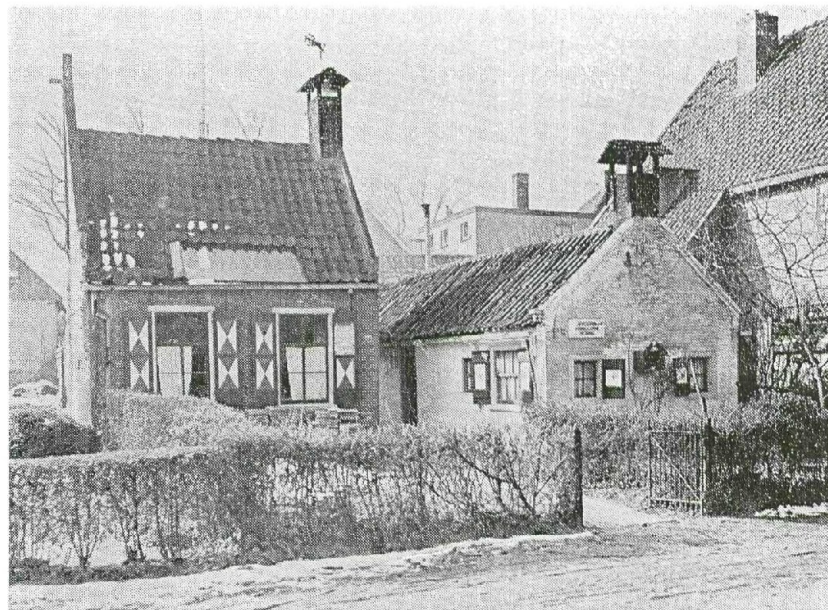
„Eerstelyck van Jan Huybers Stael wegens pacht van het eerste block f 9 - 10 - 0

Daarna volgen meer notities aangaande deze verpachtingen, o.a.:

„Noch ontfangen van Claes Zegerts Schouten wegens pacht van het vierde block brink de somme van f 12 - 17 - 0

Vooraf was vastgesteld, dat ieder huurder het gehuurde land niet

⁹⁾ Oud-archief gemeente Soest, no. 14.

Getimmerten aan de Brink te Soest, in 1955 gesloopt.

Foto J. C. Stevens, Hilversum.

anders mocht gebruiken dan er beesten op te laten weiden, dus alleen als weidegrond gebruikt mocht worden, zonder daarvan aarde of plaggen te halen. Wanneer de stallen werden uitgемest mocht een ieder zijn beesten op de Brink laten lopen tot de maand mei, langer niet. Mestpluizen (= mesthopen) mochten op de Brink worden opgeslagen, een oud recht dat nog is blijven bestaan en herinnert aan het gemeenschappelijk gebruik van de Brink. In die tijd is de Brink voor normaal verkeer ongeschikt, want niet alleen sloegen de boeren er mest op, maar zij groeven er ook „draftcuylen", vermoedelijk opslagplaatsen waarin men vloeibare mest bewaarde of „draf" een afvalprodukt van de bierbrouwerijen (dat als veevoeder werd gebruikt).

Of de soester boeren in die tijd, inderdaad „draf" als veevoeder hebben betrokken, hebben wij niet met aan zekerheid grenzende juistheid kunnen vaststellen. De vele bierbrouwerijen in Amersfoort kunnen dit afvalprodukt geleverd hebben aan de landbouwers en veehouders in de naburige dorpen. Wanneer deze „draftcuylen" werden leeggeschept, dan moesten zij binnen vierentwintig uren worden gedempt, evenals de gaten waar leem uit werd gehaald.¹⁰⁾ Evenmin mochten er zoden worden gestoken op de meent. Dit woord „meent" vinden wij thans nog terug in het weggetje genaamd: het

¹⁰⁾ Memorieboek van Soest 1623-1655. Oud-archief gemeente Soest, no. 18.

Breemeentje, dat beduidt gemeenschappelijke weide of veld; „bree” hier in de betekenis van „breed” of „wijd”.

De zoden of plaggen werden voor verschillende doeleinden gebruikt. Ruige heideplaggen werden op het dak van de woning gelegd en dienden ter beschutting tegen sneeuw en regen. Aanvankelijk zullen deze typische soester woninkjes, die nagenoeg verdwenen zijn, geen rieten- of pannendak gehad hebben, maar waren zij eenvoudig met stro gedekt, het goedkoopste materiaal dat voorhanden was. Vandaar, dat tegen de herfst, wanneer het gure en slechte weer verwacht kon worden men een laag ruige heideplaggen op het dak legde. Het was warm en beschutte tegen de regen. Gras-zoden werden gebruikt om bijenkorven mee af te dekken. Iedere boer en daggelder hield destijds één of meer stokken bijen. Gedurig nam het euvel van plaggensteken grote vormen aan, zodat schout en schepenen meenden dit te moeten verbieden.

„Item dat ghene Ingeseten ghene plaggen van brinck sullen haelen ofte sticken, oome op haalimmen of bijkorven te decken, op te v(er)bueren een g thien stuyvers ten behoeve als vooren”¹¹⁾.

In 1806 werd een huisje verkocht, staande en gelegen in het Korte Ent, „onder dese Geregte van Soest”. Hierbij werd als voorwaarde gesteld, dat de koper het recht kreeg om met paard en wagen naar de Brink te mogen rijden over de grond van zijn buurman.

„Daar oostwaars Volke Janse Schoute westwaars Toon Jansen Zuydwaars Willem Visser En ten Noorden Den door Genoemde Volken Schouten ofte wie met Regt hier Naast Geleëge mogte weesen met een vrijen uuytwegh Na de Brink over de Grond van Toon Jansen”.

Op genoemd tijdstip was de Brink nog te beschouwen als de gezamenlijke bedrijfsruimte der soester boeren en kon er geen sprake zijn van een openbare weg.¹²⁾ Het was echter in de vorige eeuw, dat de Brink zijn collectief karakter verloor en er een gebaande weg ontstond over de oude brinkgronden. Het aangraven en plaggen steken hield tenslotte geheel op, waardoor de Brink beter te berijden werd, al zullen er nog wel lange tijd mestpluizen zijn opgesteld, die het verkeer belemmerden. De Brink was schaars met bomen beplant. Het was altijd verboden geweest er bomen te planten, totdat men aan het eind van de 19e eeuw op de Brink er toe overging hier en daar een boom te planten. Pas in de jaren '30 plantte men van gemeentewege ter weerszijden van de Brinkweg populieren, die daar eigenlijk niet thuishoren.

De brinkblokken, die als wei- en hooiland in gebruik waren, zijn al lang geen gemeenschappelijk bezit meer, maar behoren verschillende boeren toe. Zij strekten zich uit in de richting van de rivier de Eem. Een nog bestaande scheislote (op sommige plaatsen verdwenen) geeft de grens aan waar de brinkgronden ophielden. De oude benaming Brink of Brinkweg veranderde men in Korte en Lange Brink-

weg tijdens de aanleg van de spoorlijn Baarn - Utrecht, toen over de oude weg een tunnel werd aangelegd, die de weg in twee helften verdeelde. Dit is echter niet helemaal juist want beide helften vormen nog één ononderbroken geheel. Soest echter kreeg moderne allures en hierdoor ontstonden onjuiste benamingen voor vele oude wegen, waaronder de Brink. Zonder raadpleging der bronnen en niet bekend met de historie van het oude dorp, meende men destijds het recht te hebben oude aanduidingen te vervangen door nietszeggende namen.

De Brink heeft zijn landelijk karakter tot op heden weten te bewaren al zijn er in de loop der tijden meer en meer huizen aangebouwd. Het uitzicht op sommige punten is er nog vrij en onbelemmerd. Het fraaie uitzicht wordt echter ernstig bedreigd, door een uitbreidingsplan van het departement van waterstaat (het zo-veelste) dat een weg heeft geprojecteerd van Amersfoort naar Baarn, dwars door de polder waaraan de Brinkweg is gelegen. Wanneer deze plannen verwezenlijkt worden, zal het aanzien radicaal veranderen; wat historisch en harmonisch groeide zal door moderne graafwerktuigen in een ommezien van tijd worden opgeruimd. De oude boerderijen slingeren zich als een guirlande langs de Brink(weg), waarover nu het moderne snelverkeer raast, maar in de hooitijd trekken nog altijd de hoog opgetaste wagens over deze dorpsweg, al zijn de paarden vervangen door moderne tractoren(trekkers).

Wanneer de nieuwe autoweg langs de Brinkweg eenmaal een feit zal zijn, dan blijft er weinig of niets meer over van het typische, karakteristieke, dat de Brinkweg had, dat juist hier rigoureus wordt aangetast. Zelfs een vage herinnering, hoe het vroeger geweest moet zijn, blijft niet eens bestaan, daar het begrip „Brink” zal verdwijnen, dat nu nog voortleeft bij oude Soestenaren. De jongere huidige generatie heeft geen weet meer van de ontwikkeling en historische groei van de Brink(weg), die eeuwenlang onveranderd is gebleven.

E. HEUPERS

BOEKAANKONDIGING

Dr. D. Th. Enklaar, *Herfstlicht op velden van cultuur*. Van Gorcum & Comp. N.V., Assen, 1961.

Niet lang voor het overlijden van de utrechtse hoogleraar dr. D. Th. Enklaar — op 6 maart jl. — is dit boek verschenen, dat enige cultuur-historische opstellen bevat, die al eerder afzonderlijk waren gepubliceerd. Eén artikel „Stadsklerk of schout?”, handelend over de auteur der Utrechtse Jaarboeken 1481-1483, heeft speciaal op Utrecht betrekking. Het werd reeds aangekondigd in dit maandblad, jaargang 1958 p. 81.

Overigens is het hele boek bijzonder lezenswaardig. Prof. Enklaar, naar menselijke berekening veel te vroeg heengegaan, had een aangename manier van schrijven, waardoor hij kans zag om niet-ingewijden tot geïnteresseerde lezers te maken.

de J.

¹¹⁾ Memorieboek van Soest 1702—1735. Oud-archief gemeente Soest, no. 18.

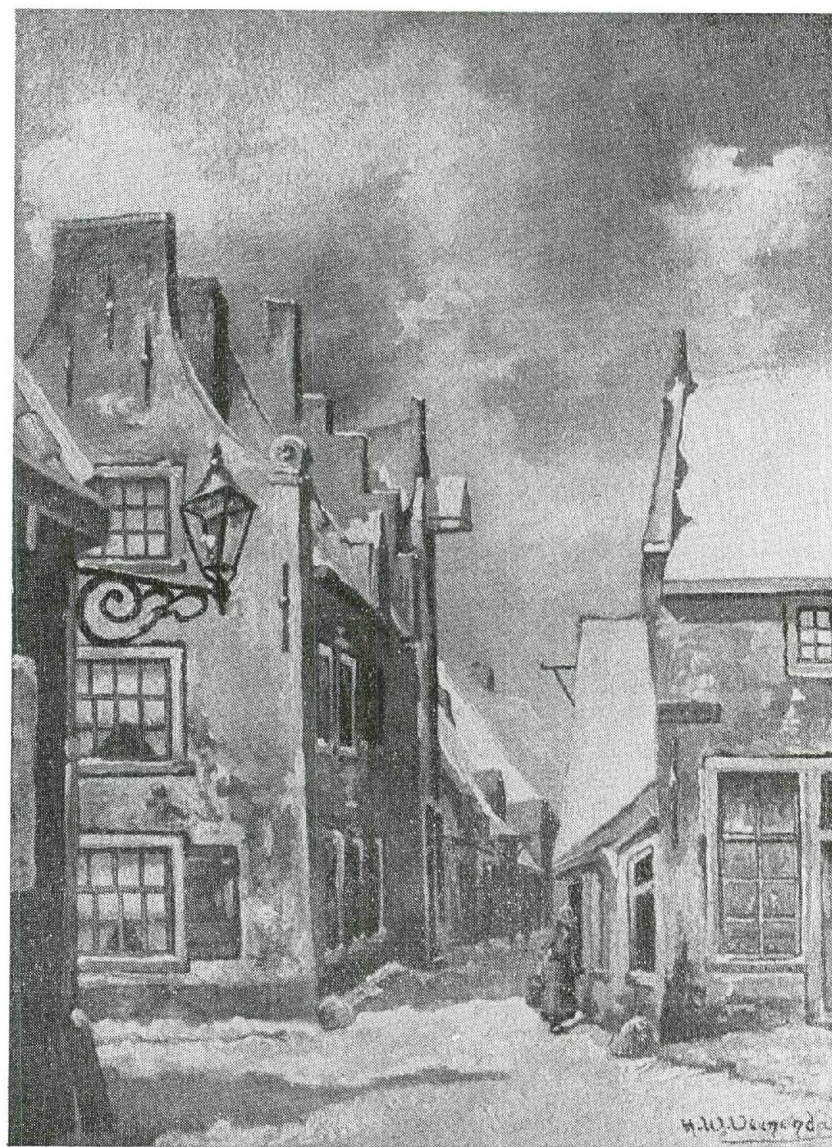
¹²⁾ Archief der hervormde gemeente van Soest, no. 15 a.

In de middeleeuwen behoorde de grond uitsluitend aan de landheer, die daarop allodiale rechten had. De op deze grond gevestigde bewoners waren horigen van de landheer, een tussenvorm van vrijen en slaven. De landheer gaf hun tegen betaling van een zekere pacht — cijns of tyns geheten — stukken van zijn grond, hoeven, in pacht. Bovendien waren deze pachters tot persoonlijke diensten verplicht. Oorspronkelijk vererfden deze hoeven weder aan de landheer, doch in de loop der tijden ontwikkelde zich een erfrecht van vader op zoon, waarin de landheer aanvankelijk meestal bewilligde. Later was het hem zelfs onmogelijk hieraan zijn goedkeuring te onthouden, hoewel hij nog lang het recht behield bij overdracht een zeker tyns te vorderen. En geleidelijk ontstond uit dit erfrecht het recht om ook de hoeve aan vreemden te doen overgaan, een eerste vorm van eigendomsrecht.

De verdeling van het land in hoeven vereiste, dat de pachtrechten, later eigendomsrechten, nauwkeurig aangaven, hoever deze strekten. Deze grensscheidingen waren van diverse aard. Soms werden ze bepaald door een natuurlijke waterloop, elders door een zware boom. Waar dergelijke natuurlijke aanduidingen ontbraken, zag men zich verplicht op andere wijze hierin te voorzien. Bekend zijn onze kaarsrechte poldersloten, waarvan men het aanleggen in Westfriesland, wellicht ook elders, „sloot-schieten” noemt. Op Texel vindt men de karakteristieke „tuunwaltjes”, bestaande uit opeengestapelde graszoden, die ondanks het losse materiaal eeuwen stand hielden en het landschap een bijzonder karakter gaven. Het woord „tuin” wordt hier nog in zijn oude betekenis van „afgeperkt stuk grond” gebezigd. Men herinnere zich de „leeuw” in de „hollandse tuin”. In bergachtige streken worden overal ter wereld, afscheidingen verkregen door stapelmuurtjes van steen.

Daar, waar de oorspronkelijke bodem overdekt is geweest door gletscherijs, dat bij het versmelten zijn ballast in de vorm van zand, steengruis en zware keien achter liet, koos men, om zijn eigendomsrecht te bepalen, een liefst zo zwaar mogelijke veldkei. Het is juist op deze veldkeien als „landmerk”, dat ik eens de aandacht wilde vestigen. In de omgeving van Amersfoort zijn deze eigenaardige relictten — wellicht uit een ver verleden, toen men nog niet aan een kadaster dacht — geleidelijk verdwenen. En waar ze nog wel voorkomen, verdient het mijns inziens aanbeveling ze ook in de toekomst te behouden. Mogelijk kan het kadaster daarbij medewerking verlenen.

Zelfs in de stad Amersfoort bevonden zich nog voor veertig jaar twee zware keien op de beide hoeken van het Paternosterstraatje, Breestraatzijde. Vlak voor dat dit verdween, werd het door de amersfoortse schilder W. H. Veenendaal vereeuwigd. Ik kocht dat stukje op een tentoonstelling te zijnen bate. Blijkbaar had het straatje betere dagen gekend, dan ten tijde van zijn afbraak.

Gezicht op het Paternosterstraatje vanaf de Breestraat te Amersfoort.
Afgebroken omstreeks 1920.